

Зачараваны Вялікім Княствам

Інтэрвю з Юліушам Бардахам

Можна без перабольшання сказаць, што прафесара Юліуша Бардаха ведаюць у навуковым свеце цэлай Еўропы. Гэта сапраўды выдатны вучоны, цікавы сваёй шматграннасцю, універсальнасцю. Найперш ён медыявіст і гісторык права. Але пры гэтым у дыяпазоне даследчыцкіх інтерэсаў прафесара і новачасная праблематыка, і нават ХХ ст. Ю. Бардах належыць да кола тых, хто ўдумліва даследуе крыніцы, і ў той жа час гэта аўтар шматлікіх падручнікаў, шырокіх сінтэзаў па гісторыі дзяржавы і права. Вучоны аднолькава сур'ёзна займаецца і метадалогіяй дысцыпліны, і гісторыяй гісторыяграфіі. Ён — патрабавальны крытык і смелы палеміст, актыўны папулярызатар гісторыі і выдатны дыдактык, арганізатар універсітэцкай навукі.

Апрача польскай і агульнай гісторыі, Ю. Бардах стала распрацоўвае праблемы літуаністыкі. Сярод тэмаў, даследаваных ім, — адопцыя ў літоўскім праве XV–XVI ст., Крэўская і Люблінская уніі, для разумення якіх вучоны прапанаваў новыя трактоўкі, статуты ВКЛ, магдэбургія ВКЛ, органы шляхецкай дэмакратыі, дзейнасць канцылярыі ВКЛ часоў Жыгімonta Старога, характериствары свецкіх шлюбаў беларусаў у ВКЛ, канстытуцыя 1791 г., таксама інтэрпрэтаваная па-новаму, і шмат чаго іншага*.

Адметнай асаблівасцю Ю. Бардаха як вучонага ёсьць імкненне да праўдзівасці, дакладнасці — каб усё адпавядала гісторычнай праўдзе. Нездарма ў Беларусі ён займеў папулярнасць аднаго з самых аб'ектыўных польскіх гісторыкаў. Пропануем інтэрвю, узятае ў Ю. Бардаха рэдактарам БГА 10 снежня 1994 г. з нагоды вяс� мідзея цігоддзя прафесара.

БГА: Шаноўны прафесар, у Беларусі Вас ведаюць па шматлікіх працах з розных аспектаў гісторыі ад Сярэднявежча да нашых дзён. Ведаём, што Вы да таго ж і гісторык гісторыяграфіі, і метадолаг. Вучоныя такога шырокага даследчыцкага дыяпазону — рэдкасць. Ёсць гісторыкі, якія ўсё жыццё займаюцца адной вузкай тэмай. Як Вы прыйшлі дауніверсалізму? У чым яго плюсы (і мінусы)?

Ю.Б.: Шырокі дыяпазон зацікаўленняў, а потым і даследаванняў, мае, як спадар слушна заўважыў, свае плюсы і мінусы. Плюс тое, што ўвесь час пазнаюцца новыя галіны, пашираюцца межы ўласных ведаў, што змушаны да няспынных інтэлектуальных высілкаў, калі хочаш нават не развязаць, але прынамсі сформуляваць пытанні, якія ставяцца даследаванай праблематыкай.

Узбуджэнне інтэлектуальны зацікаўленасці і яе задавальненне — крыніца асабістай сатысфакцыі даследчыка. Выяўляецца, што ён не *homo faber* (чалавек працы), а *homo ludens* (чалавек гульні), паколькі займаецца рэчамі, якія яго самога найжывей цікавяць, захапляюць, можна сказаць, бавяць. Апрача таго, змена тэматыкі, своеасаблівая вандроўка па гісторыі, — гэта элемент псіхічнай гігіены, а таксама спрыяе навуковай самарэалізацыі. Калі падарожжа, турыстыка ў цяперашнім свеце грае вялікую ролю, задавальняючы патрэбы ў новых пазнаннях, уражаннях, знаёмстве з яшчэ не познанымі рэчамі, дык для працаўніка навукі такую ролю выконвае перамена зацікаўленняў, пераход на яшчэ не даследаваную тэрыторыю.

Гэта таксама, іледзячы аб'ектыўна, карысна для навукі. Вядома, якім вялікім поступам у сельскай гаспадарцы быў севазварот. Лічу, што падобна і ў навуцы. Спецяліст аднаго года і ці пары гадоў можа знаходзіць і публікуваць новыя прыватнасці, адчуваючы ад гэтага задавальненне адкрывальніка, але гэта ў мізэрнай ступені рухае наперад навуку ў шырэйшым вымярэнні. Да таго ж, вузкая спецялізацыя, магчымая для супрацоўніка інстытута, лічу, супрацьпаказаная для выкладчыка універсітэта ці іншай вышэйшай школы. Яго лекцыі і семінары павінны ахапляць шырэйшыя дыяпазоны і розныя матэрыі, што вымагае адпаведнай кампетэнцыі, шырэйшай эрудыцыі, а гэта дасягаецца дзякуючы асабістым, хай сабе частковым, даследаванням у розных сферах.

Найбольшы мінус для самога зацікаўленага — зменшаная прадукцыйнасць і непамерна павялічаныя выслікі, якія прыкладаюцца пры заглыбленні ў штораз новыя комплексы крыніц і літаратуры. Пагражае таксама павярхоўнасць, ды-летантызм. Засцерагчы ад гэтага можа толькі сталая аўтакрытычная пастава. Калі яе бракуе, даследчык апынаеща пад вострай крытыкай звонку.

БГА: Гісторыя сцісла навуковая і гісторыя для люду паспалітага — дзве розныя рэчы. У гэтым сэнсе ў дачыненнях паміж гісторыкам і публікай існуе пэўны антаганізм. Ёсьць гісторыкі, якія прынцыпова не пішуць папулярных артыкулаў. Вам жа ўдаецца, пры Вашай аб'ектыўнасці і патрабавальнасці, актыўна выступаць і з папулярнымі публікацыямі («Kultura» «Polityka»). Ці не перашкаджае адно другому ў Вашай практицы?

Ю.Б.: Натуральная, існуе розніца паміж спецыяльнай манаграфіяй або навуковым трактатам з цэлым апаратам спасылак, які часам зацікавіць вузкае кола даследчыкаў, і публікацыямі навукова-папулярнымі. Адсюль вядомы падзел на гэтак званых вучоных кабінетных, якія пішуць для «абраных», і аўтараў кніжак ці артыкулаў, якія папулярызуюць веды пра мінулае, пішуць даступна, зймальна, не абцяжарваючы тэксту дэталямі, выстаўляюць наперад найважнейшых людзей ці справы. Гэта яны фармуюць гістарычную свядомасць грамадства. Адсюль значэнне навукова-папулярнай літаратуры. Трэба адрозніваць яе ад літаратуры не столькі папулярнай, колькі папулістычнай, у якой гістарычна рэчаіснасць, што выяўляецца ў выніку даследаванняў, бывае дэфармаванай дзеля пэўных палітычных ці нацыянальных мэтаў, спрошчанай такім чынам, які змяняе сутнасць. Неаднойчы браўся за пяро (літаральна, бо пішу асадкай), каб спрабаваць спалучыць даступнасць з прадстаўленнем вынікаў, дасягнутых сучаснай гістарычнай навукай. Калі мне гэта ў нейкай ступені ўдавалася, дык меў тую сатысфакцыю, што прамаўляў (у друку) да шырэйшай аўдыторыі і карыстаўся шанцам выказаць тое, што лічыў істотным і адпаведным вынікам актуальнага стану гістарычных ведаў па дадзенай праблеме.

БГА: У коле Вашых навуковых інтарэсаў заўсёды знаходзіцца мінувшчына Літвы ў шырокім, гістарычным сэнсе

гэтага слова (як ВКЛ). Чым тлумачыцца такая цікаўнасць польскага гісторыка да літуаністыкі і калі яна з'явілася?

Ю.Б.: Мая цікаўасць да ладу і права Вялікага Княства Літоўскага датуецца студэнцкім часамі, калі як слухач Аддзялення Права і Грамадскіх Навук Універсітэта Стэфана Баторыя я пачаў у 1934 г. наведваць семінар літоўскага права, які вёў прафесар Стэфан Эрэнкрайц. Літоўскае права прыцягнула мяне тады і прыцягвае надалей сваёй складанасцю і арыгінальнасцю адначасова. Як само Вялікае Княство Літоўскае было палітычным арганізмам, што злучаў каталікоў літоўцаў і праваслаўных русінаў — продкаў пазнейшых беларусаў і ўкраінцаў, а пасля апнулася ў уні з Польскім Каралеўствам, так і яго права было сінтэзам арыгінальных літоўскіх і рускіх пачаткаў з упльвамі польскім і шырэй — заходненерускім і рабапейскім. Апошняյа ўздзейнічалі рознымі шляхамі. Гэта найлягчэй вызначыць праз пералікі студэнтаў універсітэтаў Кракава, Прагі, Вены, потым Каалаў ўца, іншых універсітэтаў Нямеччыны, Францыі, Італіі, куды па навуку падавалася шмат моладзі з гістарычнай Літвы, асабліва ў эпоху Адраджэння. Гэта можна вызначыць таксама па кнігах, якія захаваліся, — спачатку прывезеных, а потым і друкаваных у Вялікім Княстве. Твор найбольш вядомага польскага палітычнага пісьменніка XVI ст. Анджэя Фрыч-Маджэўскага *De Republica emendanda*, выдадзены спачатку па-лацінску, на польскай мове быў надрукаваны ў Лоску, у друкарні, якая належала Яну Кішку, коштам віцебскага ваяводы Мікалая Манівіда Дарагастайскага. Кніга мела трох прадмовы: каноніка жамойцкай капітулы Мацея Стрыжкоўскага, змагара за кальвінізм, блізкага Радзівілам публіцыста Андрэя Волана і, нарэшце, аントытрынітарыя Сымона Буднага. Гэты факт стаў для мяне ключом самабытнага, непаўторнага цэнтральна-ўсходненерускага сімбіёзу, які ўзбагачаў усіх, хто браў у ім удзел.

Сведчанне палітычнай і прававой культуры Вялікага Княства — Статуты — вялікі твор эпохі Адраджэння. На пісаныя, а апошні і надрукаваны, на мове заходненерускай (старобеларускай), Статуты потым перакладаліся на мовы лацінскую, польскую, але таксама і на расійскую (маскоўскую), паколькі руская мова была для маскоўскіх дзяякоў малазразумелая, нарэшце, на нямецкую — для патрэбаў Інфлянтаў. Яны з'яўляюцца красамоўным сведчаннем таго, якія магчы-

масці тояща ў даследаванні сутыку сферы культуры лацінскай і сферы культуры руска-візантыйскай, узбагачаных элементамі літоўскімі, якія багаці могуць яны выявіць для свету. Цяжка было не захапіца прывабнасцю гэтай з'явы, якая найпаўней выявілася ў месцы, дзе ўласна я і распачаў студыі. І надалей застаўся пад яе чарамі.

БГА: Вашая навуковая дзеянасць пачыналася ў 1930-х гадах у Вільні, якая тады была цэнтрам і беларускага грамадска-культурнага жыцця. Ці былі ў Вас якія контакты з беларускімі гісторыкамі, культурнымі дзеячамі або палітыкамі?

Ю.Б.: Мае першыя контакты як студэнта датычылі перад усім калегаў-беларусаў. Сярод іх найлепей запомніў Ганну Карпенку з Беластоку. Яна належала да Саюза Студэнтаў-Беларусаў Універсітэта Стэфана Баторыя. У 30-я гады гэта быў жывы асяродак грамадска-палітычнай і нацыянальной думкі. Ён варты дэталёвага вывучэння (калі гэта яшчэ не зроблена). Ганна была радыкальная, як большасць студэнтаў-беларусаў, але абапіралася, галоўным чынам, на ўласныя развагі і аналіз навакольнай рэчаіснасці. Не ведаю, як склаўся ёйны далейшы лёс.

На VI Усеагульным З’ездзе Польскіх Гісторыкаў у Вільні ў верасні 1935 г., дзе я быў адным з наймалодшых удзельнікаў (малодшы за мяне быў, як мы няздаўна выспектлі, студэнт Варшаўскага Універсітэта 19-гадовы Аляксандар Гейштар), я пазнаёміўся з двумя рэферэнтамі-беларусамі. Адным з іх быў Вінцэнт Грышкевіч, які на Секцыі Гісторыі Права, дзе я пільна вёў пратакол пасяджэнняў, выступіў з рэфератам: «Роля беларускіх земляў у польска-літоўскіх уніях». На Секцыі Палітычнай Гісторыі Антон Луцкевіч чытаў рэферат на тэму: «Нарадавольцы-беларусы ды іх орган «Гоман». Гісторыкі-беларусы працавалі ў Вільні ў цяжкіх умовах. Нягледзячы на тое, што статут Універсітэта Стэфана Баторыя ад 1921 г. градуягледжаў кафедры беларускай мовы і літаратуры і гэтаксама літоўскай мовы і літаратуры, яны ніколі не былі занятыя, фармальна «з-за недахопу адпаведных кандыдатаў», а фактычна — у выніку супраціву, галоўным чынам Міністэрства Рэлігійных Вызнанняў і Публічнай Асветы. У віленскім універсітэце шэраг асобаў дарэмна стараліся перамагчы нагрувашчаныя перашкоды.

У найбліжэйшым мне навуковым асяродку — Штудыях Гісторыі Літоўскага Права, створаных пасля шматгадовых

намагання ў 1934 г. пад кіраўніцтвам прафесара Стэфана Эрэнкрайца — ад'юнктам быў дацэнт Севярын Віслак, жыва і эмакыйна зацікаўлены беларускай проблематыкай. Ён з'яўляўся аўтарам раздзелу «Беларусы на Віленшчыне» ў калектывай працы «Wilno i Ziemia Wileńska» (T.1, 1930) і другога — у манаграфіі пра Ашмянскі павет «Ашмянская зямля на рубяжы дзвюх культур». Гістарычныя даследаванні С. Віслака датычылі, між іншым, фармавання Кобрынскага павета, шляхоў Палесся ў XV–XVII ст., развіцця Магілёва ў XVI–XVII ст. (як дапаўненне даследавання Генрыха Ляўманскага на туую ж тэму), камунікацыйных паслугай у магдэбургскіх гарадах Вялікага Княства Літоўскага. Переходзячы да сучаснасці, ён апублікаваў працу «Роля Камуністычнай Партыі Заходняй Беларусі ў нацыянальным руху беларусаў у Польшчы» (1933), у якой сформуляваў погляд, што КПЗБ была найперш правадніком імперскіх ідэй у палітычным жыцці Заходняй Беларусі. У пачатку 1931 г. Навукова-Даследчым Інстытуце Усходняй Еўропы ён меў аддзел нацыянальных спраў. Мяркую, што калі захаваўся архіў гэтага Інстытута, то яго матэрыялы для беларускіх гісторыкаў маглі быць немалую каштоўнасцю.

БГА: Вялікае Княства Літоўскае — чыя дзяржава? Спрэчкі паміж літоўскім і беларускім гісторыкамі ў апошнія гады абвастрыліся. Яны ўсё менш навуковыя, усё больш палітычныя. Які Вам бачыцца аптымальны выхад з гэтай сітуацыі?

Ю.Б.: Вялікае Княства Літоўскае было дзяржавай літоўска-рускай, а пасля Люблінскай уніі 1569 г., калі Валынь, Кіеўшчына і ўсходняе Падолле (Брацлаўскае) былі інкарпараваныя ў склад Польскага Каралеўства, — дзяржавай літоўско-беларускай. Літоўская князі і на чале ўзброеных дружын здолелі згуртаваць у XIII–XIV ст. пад сваёй уладай вялізныя тэрыторыі ў басейне Дняпра ад яго вытокаў аж да парогаў, а намінальна — да паўночных берагоў Чорнага мора. Значную большасць насельніцтва Вялікага Княства — як ацэньваецца, звыш 80% — складала жыхарства рускае, якое з канца X ст. вызнавала хрысціянства ўсходняга грэка-візантыйскага абраду. Рускія землі захоўвалі самакіраванне, уласныя права і традыцыі. Заставочыся доўгі час паганская, этнічная Літва ў канцы XIV ст. прыняла хрост паводле заходняга, ла-

цінскага абраду. Этнічна літоўская эліта прыняла каталіцызм, між іншым, з той мэтай, каб запыніць працэсы рутэнізацыі і забяспечыць утрыманне ў сваіх руках палітычнай улады ў Вялікім Княстве. Князі і баяры рускія былі, аднак, той сілай, якая змусіла літоўцаў падзяліцца ўладай з імі. Працэс, які адбываўся ўсе XV ст., прывёў да таго, што ў пачатку наступнага стагоддзя ў палітычных колах Вялікага Княства праваслаўныя русіны складалі больш за 40%. Уладальнікі найвышэйших пасадаў — Хадкевічы, Сапегі і шмат іншых магнацкіх родоў — мелі беларускае паходжанне.

Культурная і колькасная перавага русінаў прывяла да таго, што іх мова, якая мела сваю пісьмовасць, стала мовай канцылярыі і судоў Вялікага Княства, мовай урадавай. Гэтую мову, адрознную ад мовы Маскоўскай Русі, у XVI—XVII ст. вызначалі як «літоўскую», відавочна, у дзяржаўным сэнсе. Побач з ёй існавала мова літоўская ў вузкім значэнні гэтага слова (аўкштайцкія і жамойцкія дыялекты), якая ў XVI ст. з'яўлена ўласную пісьмовасць, але яна не перакрочыла мяжу этнічнай Літвы і не здабыла назірцый урадавай мовы. Такой мовай старабеларуская заставалася да XVII ст., калі ў 1696 г. у выніку наступу моўна-культурнай паланізацыі эліты ў некалькіх пакаленнях — як літоўской, так і беларуской — саступіла сваё месца польскай мове як урадавай.

У гарадах Вялікага Княства з Вільнію на чале гарадскія ўлады складаліся напалову з каталікоў і праваслаўных. Падобны склад мела кадыфікацыйная камісія, створаная Жыгімонтам Аўгустам для рэдагавання II Літоўскага Статуту 1566 г.

Можна смела сказаць, што Вялікае Княства Літоўскае было дзяржавай літоўска-рускай, а пасля Люблінскай уніі — літоўска-беларускай. Я не бачу перашкодаў, каб у беларускіх школах казаць пра Вялікае Княства як дзяржаву беларуска-літоўскую, бо гэта прынята ў міждзяржаўных адносінах, калі ў біялтаральных арганізацыях на першое месца ставіцца назва ўласнай дзяржавы. Важны сам змест выкладу, які ўзгадніе або дзве складовыя элементы дзяржавы.

Назва «літовец» у XV—XVIII і яшчэ ў XIX ст. мела, найперш, тэрытарыяльна-палітычны харектар. Ёю акрэслівалася супольнасць жыхароў Вялікага Княства, незалежна ад іх этнічнай прыналежнасці і веравызнання. Яго мінулае, тра-

дыцыі складаюць спадчыну ў роўнай меры і беларусаў, і літоўцаў. Гэта супольная спадчына абодвух народаў і — дадамо — таксама палякаў (уроджаных і паводле выбару) з гэтых земляў. Адсюль спрэчкі пра прыярытэт або поўнае адмаўленне ролі другой этнічнай супольнасці беспадстаўныя і супярэчныя з гістарычнай рэальнасцю. Таму трэба было б жадаць як найхутчэйшага ўзгаднення пазіцый — што асабліва істотна для гістарычнай адукацыі моладзі — суседніх, «асуджаных» на супрацоўніцтва народаў.

БГА: Гістарычная навука Беларусі: як Вы агэньваеце яе цяперашні стан і што б пажадалі беларускім гісторыкам.

Ю.Б.: З сапраўднай прыемнасцю бяру ў рукі ці чытаю (часам толькі праглядаю) кожную новую гістарычную публікацыю пра мінулае Беларусі. Цешуся, што ўсё больш гістарычных кніжак выходзіць на беларускай мове. Цяпер яны складаюць большасць, і такі кірунак асабліва пажаданы для народа, мова якога, выбываючыся з шматгадовага занядаду, толькі пачынае ўбірацца ў свае правы. У гэтым навука айчыннай гісторыі ідзе наперадзе, і гэта добрае сведчанне пра яе. Узрастаем навуковая актыўнасць і колькасць публікацый гісторыкаў. Многія з іх маюць характар навукава-папулярны. Гэта трэба прызнаць за з'яву станоўчую, бо апрача поступу навукі гісторыі важнае — а ў цяперашнім часе, можа, найважнейшае — укшталтванне гістарычнай свядомасці, інтэгральнай часткі нацыянальнай тоеснасці беларусаў. Я з прызнаннем павітаў з'яўленне першага сыштка часопіса беларускіх гісторыкаў «Беларускі Гістарычны Агляд». Гэта азначае пераадolenне пэўнага парогу ў развіцці нацыянальнай гістарыграфіі Беларусі. Прыемна было, што сярод перакладаў змешчаны ў ім і мой тэкст. Ад сэрца жадаю поспехаў у далейшай працы для дабра навукі і народа незалежнай Рэспублікі Беларусь.

10.XII.1994